

PAWEŁ DANIŁOWICZ
Instytut Socjologii UŁ

ANALIZA EFEKTU KONTEKSTU W INTERPRETACJI
DANYCH SURVEYOWYCH.
KONCEPCJA NORBERTA SCHWARZA

W technikach badawczych operujących zbiorami czy inwentarzami pytań efekt kontekstu, czyli wzajemnego oddziaływania wpływu pytań, był dostrzeżony od dawna przez wielu niezależnych badaczy społecznych. Efekt ten w tradycyjnym ujęciu określano zazwyczaj jako oddziaływanie różnych porządków pytań na końcowy efekt badania, czyli na otrzymywane odpowiedzi. Nie zwracano zbyt wiele uwagi na zasadnicze procesy tworzenia sądów wypowiedzianych przez respondentów. Podejście poznawcze uwzględnia taką perspektywę i dzięki temu umożliwia nie tylko głębszą interpretację zjawiska efektu, ale wskazuje także na jego wagę dla rezultatów badań empirycznych.

Jednym z istotnych problemów związanych z działaniem efektu kontekstu jest określenie warunków, które sprawiają, że poprzedzające pytania mogą wpływać na formułowanie przez respondentów odpowiedzi na pytania późniejsze. O ile potencjalny wpływ porządku pytań na odpowiedzi jest dobrze udokumentowany, o tyle warunki, które kształtują powstawanie efektu kontekstu nie są dostatecznie poznane. Dlatego też prawdopodobnie rodzą się typowe trudności związane z przewidywaniem kierunku zmian wywoływanych tym efektem.

Z perspektywy poznawczej odpowiedzi na pytania o postawy wymagają od respondenta, aby rozwiązał on kilka zadań. Pierwszym krokiem (zadaniem) jest zinterpretowanie pytania – po to, aby wiedzieć co ono znaczy. Jeżeli mamy do czynienia z pytaniem o opinie, pierwsze zadanie może polegać na odtworzeniu z pamięci poprzednio sformułowanej opinii, albo stworzenie od razu „na oczekaniu” nowej. Tak więc, do sformułowania sądu respondent potrzebuje odtworzenia ostatniej informacji. Pierwszy sąd formułowany przez respondenta

jest zwykle komunikowany badaczowi. Zależnie od formy pytania, które wywołuje odpowiedź, respondent albo

1. dopasowuje swój sąd do alternatyw odpowiedzi dostarczonych przez pytanie; albo
2. dokonuje redakcji swojej odpowiedzi przed zakomunikowaniem jej badaczowi.

Wiąże się to na ogół z przewidywaniem społecznej akceptacji dla udzielanych odpowiedzi i dostosowaniem ich do sytuacji wywiadu. Dlatego też interpretowanie pytania, wytwarzanie opinii, formułowanie odpowiedzi i redagowanie ich są znaczącymi psychologicznie komponentami procesów, które rozpoczynają się wraz z zadaniem respondentowi pytania, a kończą jego wypowiedzią. W zasadzie podobne formy czy etapy tworzenia odpowiedzi występują w przypadku pytań o opinie i pytań o postawy. Tak więc mechanizmy te są w zasadzie uniwersalne. N.Schwarz zwraca jednak uwagę na to, że specyfika pytań o opinie może implikować pewne odmienności występowania efektu kontekstu.

Efekt kontekstu może występować na każdym z tych etapów formułowania odpowiedzi. Najprawdopodobniej oddziałuje on jednak najsilniej na etapie interpretacji pytania przez respondenta, określając, które informacje respondent odtwarza z pamięci i jak używa tych informacji do tworzenia sądu.

Nie jest zaskakujące, że wpływ poprzedzających pytań na pytania następne jest tym wyraźniejszy, im bardziej niejasne jest pierwsze pytanie. Najbardziej charakterystyczne są tu przykłady pytań o opinie o wysoce niejasnych, lub nawet zupełnie fikcyjnych faktach. Te ostatnie znane są w literaturze jako tak zwane pytania puste. Stosowanie tego rodzaju pytań ma ujawniać procesy sterujące zachowaniem respondentów w specyficznych przypadkach. Zastosowanie w badaniach pytań pustych ujawniło, że od 30% do 59% respondentów udziela na nie odpowiedzi tak jak na pytania „normalne”, a więc akceptując ich założenia. Tym samym udzielają odpowiedzi, które tradycyjnie interpretowano jako „byle jakie”, jako odpowiedzi mające na celu ukrycie niekompetencji, czy też jako wskaźnik leku przed ujawnieniem braku informacji na temat o którym powinno się coś wiedzieć. Schwarz proponuje bardziej wnikliwą interpretację zachowań respondentów w przypadku, gdy napotykają oni na pytania ogólnie rzecz biorąc niejasne. Jeżeli w takich sytuacjach badany pozostawiony jest sam sobie, to znaczy, gdy nie uzyskuje żadnej pomocy ze strony ankietera (gdyż ten na prośbę o wyjaśnienie udziela odpowiedzi typu „tak jak Pan to rozumie”) zmuszony jest podjąć samodzielną decyzję. Powraca wówczas do kontekstu niejasnych pytań w celu dookreślenia ich

znaczenia. Respondenci nie mają bowiem powodu, aby przypuszczać, że pytający wprowadza ich celowo w błąd. Prawdopodobnie dlatego będą odwoływać się do kontekstu poszukując pomocy przy ustalaniu znaczenia pytania.

Możliwe są tu dwa rodzaje postępowania: 1) respondent sam stwarza sens pustego pytania na podstawie kontekstu poprzednich pytań na jakie odpowiadał i w ten sposób traktuje je jako pytanie „normalne”, 2) jeżeli respondent nie ma szczegółowych przemyśleń na temat tego, co porusza pytanie, może postąpić w ten sposób, że uogólnia zakres problemów poruszanych przez to pytanie i w stosunku do tego uogólnionego przez siebie pytania zajmuje określone stanowisko. Studium Schwarza i Straka ilustruje takie właśnie postępowanie respondenta. Rezultatem tych analiz była konkluzja mówiąca o tym, że respondenci używają kontekstu pytań powiązanych merytorycznie, treściowo do określenia znaczenia niejasnych pytań. Ten wniosek jest jeszcze bardziej oczywisty dla przypadków, gdy respondenci mogli zapoznać się z treścią całego kwestionariusza, jak to ma miejsce np. w ankiecie. Dlatego też nie jest zaskoczeniem, że odpowiedzi na pytania puste nie pasują do modelu udzielania bezmyślnych odpowiedzi, jak przypuszczał Carverse i inni badacze, ale raczej pasują do sposobu, jaki zaobserwowali Schuman i Kalton.

Pytania poprzedzające nie tylko wpływają bezpośrednio na interpretację pytań późniejszych, ale także określają, którą informację respondent przypomina sobie, gdy formułuje późniejszy sąd. Na tę interpretację wpływa również to, w jaki sposób badany użyje tej informacji. Jak wskazuje znaczna część literatury poświęconej psychologii poznawczej, jednostki nie są w stanie rejestrować wszystkich informacji, które mogą potencjalnie wpłynąć na formułowany przez nie sąd, ale zawężają swój proces badawczy (poznawczy) tylko do tych informacji, które pozwalają im na sformułowanie sądu z wystarczającą subiektywną pewnością. Sprowadza się to więc na ogół do wykorzystywania tych danych, których używali ostatnio, w szczególności zaś do wykorzystywania informacji zawartych w odpowiedziach na poprzednie pytania. Tę tezę dobrze ilustrują badania poświęcone satysfakcji życiowej. Respondentami byli w nich studenci amerykańskiego college'u, których w ankiecie wypełnianej pytano o satysfakcję życiową i częstość spotkań z dziewczynami. Te dwa pytania były im zadawane w różnej kolejności. Kiedy respondenci najpierw odpowiadali na pytanie o ogólną satysfakcję z życia, potem zaś udzielali odpowiedzi na pytania o częstość spotkań z dziewczynami, to korelacja między tymi zmiennymi była niska. Odwrócenie kolejności pytań bardzo podniosło tę korelację. Sytuację tę przekonująco uzasadnia dobrze znany wpływ poznawczej dostępności informacji: respondenci w mo-

mencie pytania nie starali się przypomnieć sobie wszystkich istotnych informacji potrzebnych do odpowiedzi na pytanie, ale tylko te, które akurat w tym momencie przychodziły im na myśl. Dlatego też, prawdopodobnie, w tworzeniu sądu o satysfakcję z życia brali pod uwagę swoje doświadczenia ze spotkań z dziewczynami, ponieważ ta informacja była dla nich dostępna i ułatwiała ogólną ocenę.

Podobny rezultat uzyskano również, gdy pytano respondentów o zadowolenie z małżeństwa i zadowolenie z życia w ogóle. Jeżeli pytanie ogólne poprzedzało pytanie o zadowolenie z małżeństwa (pytanie szczegółowe) – korelacja była mała. Jeżeli natomiast odwrócono tę kolejność (najpierw szczegółowe, potem ogólne) korelacja raptownie wzrastała (o 0,32 do 0,67). Do tej konstatacji można dodać następną, która poszerza naszą widzę o relacjach między pytaniami ogólnymi a szczegółowymi. Stwierdzono bowiem, że gdy pytanie ogólne poprzedzane jest przez kilka pytań szczegółowych, zależność między odpowiedziami respondentów ulega kolejnej zmianie. Tak więc obserwowany wzrost korelacji między satysfakcją z małżeństwa a generalną satysfakcją z życia staje się mniej wyraźny i nieistotny statystycznie, kiedy pytanie ogólne poprzedza kilka pytań szczegółowych (np. o pracę, czas wolny, małżeństwo). Rezultaty tych analiz wskazują na możliwość wykorzystania płynących z nich wniosków jako praktycznych wskazówek przydatnych w fazie konstruowania kwestionariusza.

Jeżeli zatem, i jest to pierwszy z wniosków, przed pytaniem ogólnym umieścimy pytanie szczegółowe, to z dużym prawdopodobieństwem możemy oczekiwać, że informacje zawarte w odpowiedzi na pierwsze pytanie będą wykorzystywane przez respondenta do tworzenia odpowiedzi na następne. Odwrócenie tej kolejności uchroni nas przed tego rodzaju wpływem.

Po drugie: duża liczba pytań szczegółowych poprzedzających pytanie ogólne powiększa respondentowi dostępność zróżnicowanego zbioru potencjalnie istotnych informacji, redukując wpływ każdej jednostkowej informacji na informację ogólną. Respondent w takiej sytuacji nie wykorzystuje w prosty sposób udzielonych przez siebie informacji szczegółowych do konstruowania odpowiedzi na pytanie ogólne. Dlatego najprawdopodobniej rozmywa się zależność między każdą z informacji szczegółowych a informacją ogólną.

W ramach społeczno-poznawczej teorii te fakty nie są zaskakujące. Jednak metodologiczne implikacje procesów poznawczej dostępności informacji były rzadko doceniane w badaniach społecznych. Jak wskazują na to powyższe przykłady, duże różnice rezultatów badania związane są z kolejnością,

w jakiej zadawane były pytania ogólne i szczegółowe. Warto jednak zwrócić uwagę nie tylko na wielkość korelacji, ale i na ich kierunek. Tak więc – respondenci, którzy mówili o wysokiej satysfakcji małżeńskiej, mówili także o niskiej satysfakcji życiowej, kiedy pytanie szczegółowe poprzedzało pytanie ogólne.

Przykład powyższych badań wskazuje na to, że kolejność zadawanych pytań – najpierw szczegółowych, potem ogólnych – powoduje powstawanie efektu nazwanego efektem asymilacji. Znaczy to tyle, że respondent odpowiadając na pytanie ogólne uwzględni w swej odpowiedzi perspektywę narzuconą mu pytaniem szczegółowym, do którego została przyciągnięta jego uwaga.

Efekt asymilacji nie występuje jednak w każdym przypadku. W pewnych warunkach odpowiedzi uzyskane w pierwszych pytaniach mogą dawać efekty kontrastu w następstwie zadawania kolejnych pytań. Tak będzie się działo na przykład wówczas, gdy w pytaniach zastosuje się różne perspektywy czasowe. Przykładem może być tu badanie, w którym ogólne pytanie o satysfakcję z życia poprzedziło pytanie: dla jednej grupy badanych – o przypomnienie sobie szczególnie miłych zdarzeń z życia, dla drugiej – szczególnie przykrych. Jak oczekiwano, ci, którzy na początku przypominali sobie miłe zdarzenia – pozytywnie oceniali swoje życie, a ci, którzy podawali przykre zdarzenia – oceniali je negatywnie. Sytuacja jednak uległa zmianie, gdy pytanie poprzedzające ogólną ocenę życia dotyczyło podania miłych i niemiłych zdarzeń z przeszłości. Tu okazało się, że respondenci, którzy myśleli o negatywnych zdarzeniach z przeszłości, mieli lepsze samopoczucie niż ci, których początkowo proszono o wymienianie pozytywnych. Tak więc, z jednej strony, wysoce dostępna informacja prowadziła do efektów asymilacji, o ile należała do bieżących wydarzeń z życia, z drugiej zaś – jeżeli łatwo dostępne informacje należały do przeszłych zdarzeń, to dla części respondentów służyły najwyraźniej jako standard (wzorzec) porównań prowadzących do efektów kontrastu.

Efekty asymilacji wydają się występować, gdy informacje wywołane przez pytania dotyczą gotowego, przygotowanego już sądu. W takim przypadku informacja, która przychodzi respondentowi na myśl, jest włączona do bazy danych, na podstawie której respondent formułuje swój sąd. Jeżeli natomiast pobudzona pytaniem informacja nie jest związana z gotowym, przygotowanym i często używanym sądem, jest ona wyłączona z bazy, a zatem nie brana pod uwagę w trakcie tworzenia nowego sądu. Należy zauważyć, że przypomniane wydarzenia mogą ciągle oddziaływać na wymiary sądu, a zatem mogą

służyć bądź jako wzorzec porównania, bądź jako punkt odniesienia dla zakotwiczenia skali odpowiedzi. Każdy z tych procesów – porównanie lub zakotwiczenie skali może dawać, jak się wydaje, efekt kontrastu. Przeprowadzone próby empiryczne pokazały, że to nie sam dystans czasowy ogranicza dostępność informacji, ale raczej subiektywna percepcja tego, czy wydarzenie, o którym respondent myśli, należy do obecnych zdarzeń z życia, czy też do dalszych, bardziej odległych czasowo epizodów. Te rezultaty zdają się sugerować, że łatwo dostępne informacje wywołują efekty asymilacji wówczas, gdy są one włączone do kategorii sądu, natomiast wywołują efekt kontrastu wtedy, gdy są wyłączone z kategorii sądu. To włączanie / wyłączenie informacji dobrze ilustruje badanie poświęcone ocenie polityków.

W badaniu Schwarza proszono respondenta o ocenę polityków, przy czym pytania o ocenę były dla części badanych poprzedzone kilkoma pytaniami na temat jednego z głośnych skandali politycznych. Po tych pytaniach jednej grupie respondentów zadano pytanie o zaufanie do polityków niemieckich w ogóle. Nie było zaskoczeniem, że respondenci, którym poprzednio zadano pytanie o skandal polityczny, mówili o niskim zaufaniu do polityków – w przeciwieństwie do tych respondentów, którym nie zadawano pytań o skandal.

Z zupełnie inną sytuacją spotkano się wówczas, gdy grupę respondentów, którym poprzednio zadano pytanie o skandal, proszono o ocenę zaufania do trzech polityków, którzy wcześniej nie cieszyli się szczególnym zaufaniem. W tym przypadku działał, jak się zdaje, zupełnie inny schemat tworzenia informacji. Okazało się bowiem, że mimo, iż respondenci posiadali już informację o skandalu politycznym, ocenili tych trzech polityków jako bardziej godnych zaufania. Tak więc, reakcje respondentów polegały tu na tym, że myślenie o skandalu zmniejszyło zaufanie do polityków jako grupy, ale zwiększało zaufanie w stosunku do poszczególnych członków grupy, którzy na początku nie byli obdarzani zbyt dużym zaufaniem. Działa tu zatem charakterystyczny dla modelu efektów asymilacji i kontrastu mechanizm, który przewiduje włączenie / wyłączenie informacji. Efekty asymilacji działały w grupie, która oceniała wszystkich polityków, ponieważ każdy polityk, który przyszedł na myśl respondentowi, był przez niego włączany do ocenianej grupy. Jeżeli zaś respondent był proszony o ocenę konkretnego polityka, to wywoływało to inny schemat. W myśleniu o konkretnych osobach każda postać tworzy odrębną kategorię. Politycy uwikłani w skandal stają się punktami odniesienia dla oceny innych. Dlatego też, mimo że poprzednio nie byli oceniani wysoko, teraz w porównaniu z przyjętym punktem odniesienia, uzyskali wyższą ocenę.

Rezultaty badań wskazują, że poprzednio zadane pytania zwiększają poznawczą dostępność informacji, które potem są używane do udzielania odpowiedzi na dalsze pytania. To, w jaki sposób łatwo dostępna informacja oddziałuje na formułowanie sądu, zależy więc od tego, czy jest ona włączona czy nie do kategorii, która ma być oceniana.

Jeżeli informacja jest włączona do kategorii sądu, to będzie także włączona do bazy danych, która jest brana pod uwagę w jego tworzeniu. Daje to w wyniku efekty asymilacji.

Jeżeli natomiast łatwo dostępna informacja jest włączona do innej kategorii, ale wpływa na ten sam podstawowy wymiar, to będzie ona służyć jako punkt odniesienia i będzie dawała efekty kontrastu.

Należy w tym miejscu wyraźnie podkreślić fakt, że efekty kontrastu, jak wskazują na to wyniki badań, mogą pojawiać się tylko wówczas, gdy pytania (poprzednie i następne) związane są z tym samym wymiarem sądu. Jeżeli pytania dotyczą różnych wymiarów, informacja powstała jako wywołana przez poprzednie pytanie może nie pełnić funkcji punktu odniesienia. Jeżeli takiej funkcji nie pełni, to wówczas nie oddziałuje na tworzenie sądu.

Analizowane rezultaty badań wskazują, że działanie efektów asymilacji i kontrastu zależy od włączania lub wyłączenia informacji pochodzących z bazy danych używanej do formułowania późniejszych sądów. Jak twierdzi Schwarz, włączanie lub wyłączenie łatwo dostępnych informacji (tzn. tych, które zostały wywołane przez pierwsze pytanie) zależy głównie od:

- użycia bliskich lub odległych perspektyw czasowych,
- wprowadzenia różnych kategoryzacji (różnych grupowań) dla uprzednio udzielanych informacji.

Dodatkową cechą, która decyduje o wystąpieniu procesu włączania czy wyłączenia, jest działanie norm konwersacyjnych zabezpieczających przed zbędnymi informacjami. W psychologii zasada ta nazywana jest „umową dawania nowych informacji”. Podkreśla ona, że rozmawiający będą raczej dostarczać nowych informacji niż tych, które już posiadają. Nasuwa to sugestię, że respondenci mogą znaleźć się w sytuacji nie powtarzania informacji, których już dostarczyli odpowiadając na poprzednie pytanie. To uzasadniałoby postępowanie badanych polegające na wyłączeniu informacji pomimo jej łatwej dostępności. Tak więc, gdy po pytaniu szczegółowym następuje pytanie ogólne, respondenci mogą odpowiadając na to drugie pytanie nie brać pod uwagę informacji, której udzielili na pytanie szczegółowe. Sugestie te potwierdzają badania Schwartza i Stracka, w których zadanie dwu pytań – szczegółowego i ogólnego – poprzedzało specjalne wprowadzenie. W takim

przypadku respondenci ignorowali informację, którą już posiadali, w odpowiedzi na pytanie szczegółowe. Nie wpływała ona na formułowanie późniejszego sądu, ponieważ wprowadzenie jednolitego kontekstu konwersacyjnego eliminowało ten wpływ. Działała tu więc norma konwersacyjna ograniczająca zbędne informacje. W tym przypadku respondenci widocznie interpretowali ogólne pytanie jakby dotyczyło innych aspektów problemu, o którym jeszcze nie mówili. Tak więc, kiedy normy konwersacyjne ujawniały wykluczenie pierwszej informacji – otrzymywano efekt kontrastu, kiedy zaś pierwsza informacja była włączona do opisu następnej – otrzymywano efekty asymilacji.

Zastanówmy się teraz co zdarzy się, gdy pytanie ogólne będzie poprzedzone kilkoma pytaniami szczegółowymi – mówi Schwarz Wydaje się możliwe – konkluduje, że w takim przypadku respondent może także interpretować pytanie ogólne jako żądanie sądu podsumowującego – niezależnie od tego, czy pytania umieszczone są we wspólnym kontekście konwersacyjnym, czy też nie. Rezultaty badań potwierdzają to przypuszczenie.

Ogólnie można powiedzieć, że respondenci w wyniku efektu kontrastu mogą rozważać kwestię wyłączenia lub włączenia informacji, której dostarczyli w odpowiedzi na pytania wtedy, gdy najpierw odpowiadali na pytania szczegółowe, później zaś na ogólne, pod warunkiem, że oba pytania były umieszczone w tym samym kontekście konwersacyjnym. Prawdopodobnie nie będą tak robić, jeżeli kilka pytań poprzedza pytania ogólne. W tym przypadku interpretują oni pytania ogólne jako żądanie sądu podsumowującego, na sformułowanie którego składają się włączone – zgodnie z efektem asymilacji – informacje udzielone na poprzednie pytania.

Zgodnie z podejściem poznawczym użycie informacji jest określone przez jej dostępność i sposób zastosowania przy tworzeniu gotowych sądów. Schwarz podkreśla wielokrotnie, że łatwo dostępna informacja może nie być zastosowana do sformułowania sądu, jeżeli jej powtórne użycie będzie zakłócone nadmiarem informacji. Działa bowiem wówczas norma redundancji, która staje się modyfikatorem stwierdzonego mechanizmu.

Całość rozważań na temat efektów asymilacji i kontrastu, można zamknąć w stwierdzeniu: efekt asymilacji odzwierciedla pozytywny związek między niektórymi informacjami szczegółowymi a informacją ogólną (włączenie), podczas gdy przy efekcie kontrastu taki związek ma charakter negatywny (wyłączenie informacji).

Następną kwestią, jaką porusza autor, jest to problemem związku, jaki istnieje między efektami kontekstu a procesami kategoryzacji. Zastosowanie kon-

ceptualizacji kategorialnej do interpretacji niejasnych informacji wskazuje, że asymilacja może dotyczyć interpretacji w terminach pojęć alternatywnych.

Zakłada się, że ludzie proszeni o sformułowanie sądu na temat konkretnych problemów potrzebują po pierwsze: przypomnienia sobie niektórych poznawczych reprezentacji, po wtóre: potrzebują określenia niektórych standardów porównań do oceny tych problemów. Ponieważ ludzie nie przypominają sobie całej wiedzy dotyczącej danego problemu, a polegają raczej na części tych informacji, które są im aktualnie dostępne, to do swych reprezentacji włączają zazwyczaj informacje, które są im chronologicznie dostępne. Informacje, które przypomina sobie respondent, a które powstają w wyniku występowania efektów asymilacji lub kontrastu, mogą być różnie kategoryzowane. Działanie procesów kategoryzacji zależy od tego, czy przypominana sobie informacja jest nadrzędna czy podrzędna w stosunku do konkretnej kategorii. Przypuśćmy na przykład, że respondent jest proszony o ocenę partii politycznej i przychodzi mu na myśl konkretny polityk, który jest członkiem tej partii. W tym przypadku polityk, o którym pomyślał respondent, jest podrzędny w stosunku do kategorii, jaką jest partia polityczna, o którą go pytano.

Jeżeli więc informacja, którą sobie przypominamy, jest informacją podrzędną w stosunku do informacji badanej, to będzie ona wynikać z efektu asymilacji. Stanie się tak jednak wtedy, gdy jest ona włączona do czasowej reprezentacji, którą tworzą respondenci w stosunku do kategorii badania.

Stanowi to potwierdzenie faktu, że ocena końcowa jest podstawową informacją, która jest włączona w czasową reprezentację, jaką ludzie konstruują. Empiryczne efekty asymilacji powodujące włączenie części czy elementów informacji mogą być obustronne wtedy, gdy wartość tych informacji jest bardziej ekstremalna (np. na skali ulokowane są przy jej krańcach). Ponadto zakres powstawania efektu asymilacji zależy od ilości przeciwstawnych informacji. Im więcej informacji będzie używanych do konstruowania reprezentacji, tym mniejszy powinien być wpływ każdej dodatkowej informacji włączonej w tę reprezentację.

Informacja wyłączona z badanej kategorii może z kolei wynikać z efektu kontrastu. Przyпускаjemy – pisze Schwarz, że ludzie wyłączają niektóre pozytywnie zróżnicowane informacje ze swoich reprezentacji. Jeżeli nasze rozumowanie jest słuszne, to sądy opierają się na reprezentacji, która włącza mniej pozytywnych informacji dając w rezultacie mniej pozytywne sądy. Empirycznie ten typ efektu kontrastu, który można nazwać efektem podrzędności, może być obserwowany tylko wtedy, gdy wartość wyłączonych informacji jest bardziej ekstremalna (np. gdy na skali znajduje się bliżej jej krań-

ca) niż ogólna wartość informacji. Ponadto zakres efektu podrzędności równa się informacji, która jest używana w konstruowaniu czasowej reprezentacji.

Kluczem do zrozumienia tego modelu jest twierdzenie, że włączenie części informacji do czasowej reprezentacji badanej kategorii jest koniecznym warunkiem wstępnym do wystąpienia efektów asymilacji, podczas gdy wyłączenie części informacji z reprezentacji jest koniecznym warunkiem wstępnym do wystąpienia efektów kontrastu. To, czy pojawiający się efekt kontrastu jest ograniczony do oceny badanych bodźców (pytań) lub obejmuje pokrewne bodźce, zależy od tego czy wyłączona informacja jest jedynie odjęta od bazy danych użytych do oceny badanej kategorii, czy też jest użyta do skonstruowania standardu porównań lub zakotwiczenia skali. Ogólne podejście polegające na włączaniu / wyłączeniu proponuje dostarczanie heurystycznie płodnej ramy odniesienia dla konceptualizacji wielu zmiennych, o których wiadomo, że łagodzą pojawianie się efektów asymilacji i kontrastu.

Jeżeli występowanie efektów asymilacji i kontrastu jest funkcją procesów kategoryzacji, to każda zmienna, która wpływa na kategoryzację może przypuszczalnie ujawniać efekty asymilacji lub kontrastu. Jedną z kluczowych zmiennych, która określa włączenie lub wyłączenie informacji, jest postrzeganie kategorii informacji jako reprezentatywnej dla badanej kategorii lub nie respektowanie jej. Informacja, która nie jest reprezentowana, będzie prawdopodobnie wyłączona (efekt kontrastu), reprezentatywna zaś włączona (efekt asymilacji). Ze zmienną reprezentatywności związany jest dystans czasowy, czyli okres czasu, o jaki oddalony jest fakt, o który pytamy. Chodzi tu oczywiście o to, że pamięć respondentów sprawia, że zdarzenia odległe w czasie mogą być wyłączone, ponieważ nie stanowią łatwo dostępnych informacji.

Jak wykazują liczne eksperymenty, na powstawanie efektów asymilacji i kontrastu wpływa rozpiętość kategorii użytych w pytaniu. Jeżeli w pytaniu zastosowano normę, kategorie – wzrastało prawdopodobieństwo, że informacje przekazywane przez respondentów były do nich włączane. Dlatego też każda zmienna, która wpływa na rozpiętość kategorii, wpływa też na powstawanie efektów asymilacji i kontrastu.

BIBLIOGRAFIA

Bishop G.F., Hippler H.J., Schwarz N., Strack F., 1987: *Comparison of Response Effects in Self-Administered and Telephone Surveys*, ZUMA 87/11.

Schwarz N., Bless H., 1991: *Constructing Reality: Its Alternatives: An Inclusion / Exclusion Model of Assimilation and Contrast Effects in Social Judgement*, ZUMA – Arbeitsbericht 91/05.

Schwarz N., 1988: *Assessing Frequency Reports of Mundane Behaviors: Contributions of Cognitive Psychology to Questionnaire Construction*, ZUMA 88/10.

Schwarz N., Bless H., Bohner G., Harlacher V., Kellenbenz M., 1988: *Response Scales on Diagnostic Judgements*, ZUMA 88/06.

Schwarz N., Münkler T., Hippler H.J., 1989: *What Determines a „Perspective“? Contrast Effects as Function of the Dimension Tapped by Preceding Questions*, ZUMA 89/22.

Schwarz N., Strack F., Hippler H., Bishop G.F., 1990: *The Impact of Administration Mode on Response Effect in Survey Measurement*, ZUMA 90/2.

Schwarz N., Strack F.: *Context Effects in Attitude Surveys: Applying Cognitive Theory to Social Research*.

Sudman S., Schwarz N. 1987: *Contributions of Cognitive Psychology to Advertising Research*, ZUMA 87/09.

Paweł Daniłowicz

Institute of Sociology, University of Lodz

ANALYSIS OF THE CONTEXT EFFECT IN INTERPRETATION OF SURVEY DATA. NORBERT SCHWARZ'S CONCEPTION

Summary

The analysis of the context effect is shown in a new perspective by N. Schwarz. The context is understood narrowly here as an interaction of questions and, consequently, other situational variables resulting from the interviewer-respondent contact are treated as a stable value. This simplification seems to be deliberate and the author makes it to emphasize the analyzed phenomenon.

The context effect in N. Schwarz's approach differs from traditional studies devoted to relationships between questions in this that it tries to fathom mechanisms steering the formation of information. The information formation processes generated through asking questions are for the author a key to explaining respondents' behaviours in concrete interrogational situations.

The effect of assimilation or contrast are mechanisms describing certain regularities in behaviours appearing in response to definite sequences of questions.